

Lovorka Čoralić
(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

USELJENICI “DE PARTIBUS UNGARIE” I NJIHOVE VEZE S HRVATSKOM ZAJEDNICOM U MLECIMA

UDK 323.113(450 Mleci=163.42)”14/16”

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: rujan 2002.

Na osnovi građe iz mletačkog Državnog arhiva ukazuje se na nazočnost i djelovanje useljenika s ugarskog državnog područja u Mlecima u razdoblju od XV. do XVII. stoljeća. Prikazani su intenzitet useljavanja, zanimanja te mjesta stanovanja u mletačkim gradskim predjelima i župama te svakodnevni život u krugu obitelji, rodbine, prijatelja i poznanika, posebice ukoliko su u svezi s useljenicima iz drugih dijelova istočnojadranskog prostora. Autorica predstavlja vjerski život ugarskih useljenika i njihov odnos prema mletačkim vjerskim ustanovama i duhovnim osobama. U završnom dijelu rada ukazuje se na nazočnost i djela nekoliko ugarskih umjetnika i majstora tijekom navedenog razdoblja u Mlecima. U svim cjelinama rada teži se, tragom arhivskih spisa, ukazati na raznorodne oblike povezanosti useljenika “de partibus Ungarie” s pripadnicima hrvatske zajednice u Mlecima.

Ključne riječi: Mleci, Ugarska, Slavonija, useljenici, oporuke, obitelj, vjerski život.

Grad nacionalne i vjerske raznolikosti

Tijekom proteklih stoljeća Mleci su sloveli kao jedan od nacionalnim sastavom stanovništva najšarolikijih europskih gradova. Razvojem i jačanjem državne i gospodarske moći Prevedre Republike, u doba kada je vladala gotovo čitavom istočnojadranskom obalom i grčkim otočjem, preijestolnica Mleci postaje stjecištem raznorodnih nacionalnih manjina. Useljavanje žitelja podrijetlom s mletačkih posjeda na Jadranu i u Grčkoj, kao i dolazak poduzetnih trgovaca, vještih obrtnika i glasovitih majstora iz razvijenih dijelova Europe, podupirala je i središnja mletačka vlast. Posebno su jaka doseljavanja zabilježena nakon pada Carigrada (1453.) i u vrijeme osmanlijskih prodora na Balkan i u hrvatske krajeve, ali i nakon depopulacije starosjedilačkog žiteljstva uzrokovanog epidemijama kuge. Doseljeni iz raznih zemalja, nacionalnim, vjerskim i civilizacijskim obilježjima različiti, stranci su se brzo snalazili i prilagođavali otvorenoj mletačkoj sredini koja im je pružala nebrojene

moćnosti za rješavanje temeljnih pitanja životne egzistencije. Svoja su domovinska obilježja zadržavali pokoljenjima, čemu je poglavito pridonosila i mletačka državna vlast, svjesna činjenice da djelatne nacionalne manjine znače gospodarski i kulturni dobitak svake sredine koja ih prihvati s razumijevanjem i uvažavanjem. Zadržavanje nacionalnih posebnosti i običaja stranih zajednica najizrazitije se iskazivalo njihovim smještajem u određene dijelove grada, osnutkom vlastitih bratovština i okupljanjem u istim crkvama, ali i zajedničkim nastupom na mletačkom poslovnom tržištu.¹

“Gente di nazione Schiavona” – hrvatska zajednica u Mlecima

U sklopu razmatranja povijesti stranih nacionalnih zajednica u Mlecima posebno istaknuto mjesto pripada hrvatskoj useljeničkoj skupini.² U stranoj, poglavito talijanskoj historiografiji, svrstavani u opću, neodređenu i nepotpunu definiciju *Schiavona*, Hrvati su - o tome arhivska vrela neupitno posvjedočuju - tijekom svih prošlih vijekova opstojnosti Prevedre Republike predstavljali brojčanim i društvenim udjelom snažnu nacionalnu zajednicu. Na osnovi istraživanja jedinstvenog i brojčano velikog uzorka arhivske građe – bilježničkih oporuka – moguće je prilično točno utvrditi učestalost useljavanja i prisutnosti Hrvata u Mlecima u doba najučestalijih hrvatskih prekojadranskih migracija.

¹ Tijekom prošlosti u Mlecima su (uz hrvatsku) najučestalije prisutne grčka, albanska, armenska, njemačka, židovska, perzijska, turska i arapska nacionalna skupina. O njihovom djelovanju u Mlecima vidi podrobnije: C. Veludo, *Sulla colonia greca orientale stabilita in Venezia*, Venezia 1847; A. Sagredo, *Il Fondaco dei Turchi in Venezia*, Milano 1860; H. Simonsfeld, *Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die deutschvenetianischen Handelsbeziehungen*, sv. I-II, Stuttgart 1887; C. Roth, *History of the Jews in Venice*, Philadelphia 1930; P. Preto, *Venezia e i Turchi*, Firenze 1975; G. Fedalto, *Stranieri a Venezia e a Padova*, u: *Storia della cultura Veneta*, sv. III/1 (*Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*), Vicenza 1980, 499-535; Isti, *Stranieri a Venezia e a Padova 1550-1700*, u: *Storia della cultura Veneta*, sv. IV/2 (*Il Seicento*), Vicenza 1984, 251-279; B. Pullan, *Gli Ebrei d'Europa e l'inquisizione a Venezia dal 1550 al 1670*, Roma 1985; A. Hermet – P. Cogni Ratti di Desio, *La Venezia degli Armeni (Sedici secoli tra storia e leggenda)*, Milano 1993.; E. Concina, *Fondaci: Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Venezia 1997; B. Imhaus, *Le minoranze orientali a Venezia 1300-1510*, Roma 1997.

² Problematiku hrvatskih migracija u Mletke obradila sam u knjizi *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb 2001. (dalje: Čoralić 2001). Usporedi i neke pojedinačne radove: *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, sv. 26, Zagreb 1993, 39-78; *Zadrani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 35, Zadar 1993, 63-119; *Dubrovčani u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća*, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, sv. XXXII, Dubrovnik 1994, 15-57; *Trogirani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, Vartal, god. III, br. 1, Trogir 1994, 51-90; *Zagreječani u Veneciji u XV. i XVI. stoljeću*, Iz starog i novog Zagreba, sv. VII, Zagreb 1996, 19-34; *Splićani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, Božić-Bužančić zbornik, Split 1996, 109-156; *Hrvati na mletačkom otoku Giudecca (XV.-XVII. st.)*, Historijski zbornik, god. L, Zagreb 1997, 59-66; “*Scuola della nation di Schiavoni*” - hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, Povijesni prilozi, god. 18, Zagreb 1999, 53-88. (dalje: Čoralić 1999) i dr.

Učestalost useljavanja Hrvata u Mletke moguće je promatrati raščlambom njihovog bilježenja u pojedinim vremenskim odsječcima. Podatci koji nam govore o tome odnose se na godinu nastanka iseljenikove oporuke te je iz navedenog moguće predočiti određene trendove useljavanja. Primjetno je kako je učestalost spomena Hrvata u Mlecima u razdoblju do 1400. godine iznimno mala. Tijekom XV. stoljeća broj hrvatskih oporučitelja konstantno raste, da bi krajem istog stoljeća dostigao vrhunac. Primjetno je da se približno isti intenzitet sastavljanja oporuka zadržao i tijekom prve tri četvrtine XVI. stoljeća, da bi u posljednjoj četvrtini stoljeća naglo opao. Isti trend smanjivanja broja oporuka nastavlja se i u prvoj polovici XVII. stoljeća, da bi se potom broj oporuka ustalio na približno istoj razini.³

Razmotrena raščlamba ne pruža nam u potpunosti točan odgovor na pitanje o broju hrvatskih useljenika u pojedinim razdobljima. Naime, oporuke su najčešće napisane u zrelijoj životnoj dobi iseljenika, a nikako u samom trenutku njegovog useljavanja u Mletke. Stoga je - kako bi se točnije odgovorilo na pitanje o intenzitetu useljavanja u pojedinim razdobljima - potrebno uzeti u obzir i neke pretpostavke sadržane u drugim oporučnim podacima, na osnovi kojih se može približno utvrditi trenutak useljenja svakog oporučitelja⁴. Prema tako rašlanjenim podacima proces useljavanja započeo je u nešto ranijem vremenskom razdoblju, ali je - kao i u prvoj raščlambi - najviši trend useljavanja postignut u posljednjoj četvrtini XV. stoljeća, razdoblju tijekom kojega se na hrvatskom prostoru zbivaju prijelomni vojno-politički događaji (Krbavska bitka i njezine dalekosežne posljedice).⁵

U sklopu ovoga, uvodnog razmatranja, potrebno je naglasiti da se proces asimilacije hrvatskih useljenika u mletačkoj sredini odvijao vrlo brzo. Činjenica je da skupine hrvatskih useljenika, ma koliko bile brojne i učestale, već u trećoj ili najdalje četvrtoj generaciji potpuno gube svijest o domovinskom i etničkom podrijetlu i potpuno se venetiziraju. Brzom asimilaciji doprinosila je srodnost i sličnost mletačke sredine s istočnojadranskim područjem, velegradsko obilježje grada na lagunama, istovjetna vjerska pripadnost, kao i neki drugi - asimilaciji pogodni čimbenici (poznavanje mletačkog dijalekta, jedinstvena državna zajednica, izmješanost s ostalim etničkim skupinama i

³ Čoralić 2001, 81.

⁴ Približnu starost oporučitelja, kao i moguće vrijeme doseljavanja u Mletke, moguće je odrediti na osnovi osobnih podataka o bračnom statusu (neoženjen/neudana; oženjen/udana; udovac/udovica), oporučiteljevim potomcima i ostaloj rodbini te stečenom kapitalu i imovnim mogućnostima (pretpostavka da je za stjecanje znatnijeg kapitala i posjeda u Mlecima bio potreban nešto veći broj godina). Usporednom raščlambom svih tih podataka moguće je približno odrediti doseljenikovu starost, ali i vrijeme useljavanja u Mletke.

⁵ Statistički pokazatelji tijekom hrvatskih useljavanja u Mletke podudaraju se s istovrsnim pokazateljima koje u spomenutom djelu bilježi B. Imhaus. Prema autoričinoj procjeni, izrazi-tije useljavanje s istočnojadranske obale započinje već 1430-ih godina te svoj vrhunac dostiže od 1450. do 1455. godine. Proces useljavanja smanjuje se već od druge polovice XV. i početkom XVI. st., ali tijekom čitavog razdoblja zadržava visok intenzitet (B. Imhaus, nav. dj., 41; Čoralić 2001, 81-82).

dr.). Zanimljivo je da se domovinska svijest izrazitije očuvala kod potomaka onih skupina useljenika koje su u Mletke pristigle u razdoblju najjačih prekojadranskih iseljavanja. Njihova izrazita brojnost - koja ih je isticala i među ostalim etničkim useljeničkim skupinama - doprinosila je čvršćoj međusobnoj povezanosti svih iseljenih Hrvata te je samim time bilo moguće da se svijest o podrijetlu prenese i očuva u prvim sljedećim generacijama. U kasnijem razdoblju, kada iseljenički val opada, homogenost hrvatske zajednice slabi te je proces asimilacije mnogo brži nego u prethodnom slučaju. Razmatranje kontinuiteta održanja domovinske (i etničke) svijesti iseljenih Hrvata možemo zaključiti tvrdnjom kako se svijest o pripadnosti održava uglavnom samo kroz dvije do tri generacije useljenika te kako je stoga gotovo nemoguće pratiti povijest jedne iseljeničke obitelji u njezinoj četvrtoj, petoj ili nekoj idućoj generaciji. Brzo uključivanje u sve oblike mletačkog društvenog života činilo je naše iseljenike djelatnom i produktivnom skupinom te je njihov prinos svekolikom napretku Mletaka bio više nego izrazit. S druge strane, izrazita uklopljenost u mletačku sredinu doprinosila je bržem nestanku njihove svijesti o podrijetlu i etničkoj pripadnosti te je - posebice kada je riječ o suvremenom razdoblju - uzrokovala potpuni nestanak Hrvata kao cjelovite i organizirane nacionalne zajednice.⁶

Jedno od temeljnih pitanja u sklopu istraživanja hrvatskih iseljavanja u Mletke je utvrđivanje podrijetla useljenika prema onodobnim hrvatskim zemljama, regijama i gradovima. Svrstavanje i razdioba iseljenika učinjena je prema tadašnjoj državnoj razdiobi hrvatskih krajeva na područja pod mletačkom upravom (Mletačka Istra, Mletačka Dalmacija i Mletačka Albanija/Albania Veneta), državno neovisan teritorij Dubrovačke Republike, sjevernu Hrvatsku (tada u zajednici s Ugarskom odnosno od 1526. s Habsburgovcima), Bosnu te teritorij *Schiavonie*, koji se poglavito odnosio na područja u zaleđu dalmatinskih i istarskih gradova. Podatci o podrijetlu doseljenika jedan su od najredovitijih navoda koje sadržava ova vrsta spisa te su svojom pouzdanošću gotovo siguran jamac za točnost provedene raščlambе. Uzevši u obzir cjelokupan fond oporuka hrvatskih iseljenika u rasponu od XIV. do kraja XVIII. stoljeća, raščlambom dobivamo sljedeće pokazatelje (*vidi*: prilog I). Uvjerljivo najveći broj iseljenika pristiže iz mletačkih posjeda na istočnojadranskoj obali (Istra, Dalmacija, Boka) pri čemu je postotno najveći udio doseljenika iz Mletačke Dalmacije (46 posto) i iz hrvatskoga dijela Mletačke Albanije odnosno Boke (31 posto), dočim na gradove Mletačke Istre otpada samo 2 posto od ukupnog broja doseljenika. Odrednicom *de Schiavonia* odnosno *Schiavone* (*Schiavon*) mletački izvori su zabilježili 7 posto iseljenika, a isti postotak otpada i na useljenike s područja Dubrovačke Republike. Na područje Hrvatske otpada 6 posto doseljenika, dočim je na posljednjem mjestu udio useljenika iz Bosne (1 posto). Kada zbrojimo ukupan udio svih mletačkih područja na istočnojadranskoj obali od Istre do Boke, zabilježiti ćemo brojku od 79 posto, što ukazuje na njihovu

⁶ Čoralić 2001, 83.

izrazitu prevagu u ukupnom zbiru hrvatskih doseljenika u Mlecima. Razloge tome nije teško objasniti. Riječ je o područjima u sastavu jedinstvene države, stoljećima usmjerenim na glavni grad Mletačke Republike, sličnog načina života i gospodarske djelatnosti, duhovnog, kulturnog i jezičnog ozračja, koje je u cjelini pridonosilo neprekinutoj višestoljetnoj komunikaciji između jadranskih obala.⁷

Područje koje nas u ovom istraživanju poglavito zanima jest prostor Kraljevine Hrvatske. U prethodno spomenutoj raščlambi uključeno je više regionalnih cjelina (Slavonija, Hrvatsko primorje, Zagreb i okolica, Lika i Krkava, ondašnja hrvatska područja u zaleđu Dalmacije i u Bosni). Kada je riječ o brojčanom udjelu hrvatskih iseljenika unutar ove cjeline, primjetno je da prednjače iseljenici iz Senja, tada snažnog trgovačkog, vojnog i strateškog uporišta, ali i mjesta u koje se pred osmanlijskim nadiranjima sklanja izbjeglo žiteljstvo iz unutrašnjosti Hrvatske i Bosne.⁸ Iz primorskih gradova Rijeke i Modruša također je prisutan niz useljenika⁹, dočim je u primjeru Karlobaga zabilježeno samo nekoliko primjera. Značajan broj useljenika potječe iz Zagreba, unutar kojega se vjerojatno kriju i doseljenici iz šire zagrebačke okolice.¹⁰ Od slavonskih gradova izrijekom se spominju Vaška i Požega¹¹, iz koje u Mletke useljava ukupno 9 osoba. Naposljetku, od ostalih krajeva i naselja koja su tada pripadala hrvatskom državnom području, izdvajaju se (isključivo pojedinačnim primjerima) stara hrvatska župa Cetin te gradovi Blagaj i Varaždin.

Tko su useljenici “de partibus Ungarie”?

U ovom radu predmet istraživanja usmjeren je na mletačku useljeničku skupinu koja se u onovremenim vrelima redovito bilježi oznakama “de partibus Ungarie”, “de Ongaria”, “de Ungeria”, “de Ungheria”, “de Hungaria” ili se uz ime useljenika jednostavno navodi pridjev “Ongaro”, “Ungaro”, “Ongarus”, “Ongarin”, “Ongaretto” i slično.¹² Riječ je o prostoru koji je u

⁷ Čoralić 2001, 84-85.

⁸ Usporedi: L. Čoralić, *Senjani u Veneciji od 15. do 18. stoljeća*, Senjski zbornik, god. 20, Senj 1993, 79-102.

⁹ Usporedi: L. Čoralić, *Iseljavanje stanovnika Modruša i njihov život u Veneciji u 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća*, Senjski zbornik, sv. 21, Senj 1994, 79-100; Ista, *Tragovima riječkih iseljenika u Mlecima (XV-XVII. st.)*, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. XLI-XLII, Rijeka 2000, 97-113.

¹⁰ Usporedi: L. Čoralić, *Zagrepčani u Veneciji u XV. i XVI. stoljeću*, Iz starog i novog Zagreba, sv. VII, Zagreb 1996, 19-34.

¹¹ Usporedi: *Doseljenici iz Požege u Veneciji u XV. i XVI. stoljeću*, Osječki zbornik, sv. 21, Osijek 1991, 87-98; Ista, *Gradivo o požeškim iseljenicima u mletačkom Državnom arhivu*, Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, sv. 4, Osijek 1997, 217-222.

¹² U spomenutim vrelima nisu zabilježena prezimena useljenika. Njihovo učestalije bilježenje započinje tek od XVII. stoljeća. U razdoblju koje je predmet ovoga rada useljenici su poglavito zabilježeni osobnim i očevim imenom te – kada je riječ o ženama – i imenima supruga.

prošlosti, a poglavito u promatranom razdoblju (XV.-XVII. st.) u svom državno-političkom sastavu uključivao i znatan dio Slavonije, ali i prostor Erdelja (Sedmogradske). Useljenici koji se u mletačkim vrelima navode nekom od spomenutih oznaka zasigurno su, jednim svojim dijelom, pripadali hrvatskom etnicitetu koji je obitavao na tim prostorima. Na osnovi konkretnih podataka iz izvora (poglavito oporučnih spisa) nije moguće pobliže utvrditi pobliže mjesto podrijetla odnosno nacionalni identitet useljenika. Stoga ću u ovom radu useljenike sa spomenutog područja nazivati zbirnim imenom (određenim državno-političkom odrednicom) kojime se oni bilježe u vrelima te ću ih označavati imenom ugarskih useljenika u Mletke.¹³

Razmatrajući pojedine sastavnice i značajke iz života i djelovanja pripadnika ugarske useljeničke skupine u gradu na lagunama pokušat ću, tragom izvorne građe i dosadašnjih spoznaja historiografije, istražiti i njihove veze s pripadnicima hrvatske iseljeničke skupine u novoj sredini te upravo na taj, posredni, ali i jedini mogući način, pokušati ukazati odnosno pretpostaviti njihovo podrijetlo s današnjeg hrvatskog državnog područja (Slavonija). Osim navedenog, cilj ovoga priloga jest i ukazati na život i suživot, zajedništvo i upućenost, sličnosti i različitosti iz života dvije strane nacionalne skupine u gradu koji se – upravo poradi nacionalno-vjerske raznolikosti svoga žiteljstva – u spisima suvremenika nazivao “Babilonijom”.¹⁴

Vremenski okvir istraživanja

Nazočnost ugarskih doseljenika u Veneciji tijekom prošlih stoljeća može se, s obzirom na učestalost bilježenja u vrelima, podijeliti na nekoliko vremenskih odsječaka (*vidi*: prilog II). Raščlamba je izvršena na osnovi većeg broja uzoraka jedinstvene arhivske građe (bilježničke oporuke), nastale u razdoblju od prve polovice XV. do konca XVII. stoljeća. U razdoblju do početka XV. stoljeća nazočnost ugarskih iseljenika u mletačkim izvorima rijetko je zabilježena. Učestaliji spomen u vrelima zabilježen je tek od sredine XV. stoljeća, da bi u razdoblju 1500.-1525. godine intenzitet njihova spominjanja dostigao vrhunac.¹⁵ Tijekom idućih desetljeća primjetno je znatno opadanje broja useljenika s ugarskog državnog prostora. Njihova brojnost, iako stati-

¹³ Problematiku iseljavanja “de partibus Ungarie” u Mletke obradila sam u radu *Magyarok Velencében a 15-17. században*, Aetas. Történettudományi folyóirat, br. 2-3, Szeged 1996, 139-153. (dalje: Čoralić 1996). Ovaj prilog dopunjen je i proširen novim spoznajama i arhivskom građom.

¹⁴ O nazočnosti i djelovanju doseljenika s ugarskih prostora u Veneciji ne postoji zasebno monografsko djelo. Neke podatke o tome bilježimo u radu G. Fedalto, *Stranieri a Venezia e a Padova*, u: *Storia della cultura Veneta*, sv. III/1, Vicenza 1980, 522-523; isti: *Stranieri a Venezia e a Padova 1570-1700*, o. c. IV/2, Vicenza 1984, 262; Posebnu važnost za proučavanje ugarsko-mletačkih odnosa imaju zbornici *Venezia e Ungheria nel Rinascimento* (a cura di V. Branca), Firenze 1973. i *Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo* (a cura di V. Branca), Firenze 1979.

¹⁵ Čoralić 1996, 140-141.

stički varira prema pojedinim vremenskim odsječcima, nikada više ne dostiže visoku razinu prisutnosti zabilježenu od sredine XV. stoljeća do 1525. godine. Prema tome, raščlanjujući brojnost ugarskih useljenika u Mlecima prema kriteriju godine nastanka oporuke, zorno proizlazi da je doba njihove najintenzivnije nazočnosti zabilježena u razdoblju od 1450. do druge polovice XVI. stoljeća.

Razmatranje useljavanja u Mletke na osnovi podataka o godinama nastanka oporuka samo je jedan od pokušaja što točnijeg utvrđivanja tijeka i učestalosti useljavanja prema pojedinim vremenskim odsječcima. Drugi postupak, načinjen podrobnijom raščlambom konkretnih podataka iz sadržaja svake oporuke, omogućuje stvaranje točnije predodžbe o počecima prisutnosti ugarskih useljenika u Mlecima. Naime, prema sadržaju oporuka zorno je da većina oporučitelja svoju posljednju volju piše u zrelijoj odnosno starijoj životnoj dobi (često u udovištvu), to jest nakon više desetljeća provedenih izvan domovine. Na osnovi tih podataka vrijeme useljavanja možemo – u odnosu na prvi statistički pokazatelj – pomaknuti za oko 15 do 20, pa čak i do 30 godina unatrag. Prema tako dobivenim pokazateljima, učestalija ugarska useljavanja započinju nešto ranije (već početkom XV. stoljeća) te svoj najjači intenzitet dosežu u drugoj polovici XV. i početkom XVI. stoljeća. Opadanje useljavanja započinje od oko 1520-ih godina XVI. stoljeća i istim se trendom nastavlja tijekom idućih desetljeća.

Uspoređujući podatke o intenzitetu učestalosti spominjanja ugarskih useljenika u mletačkim izvorima s istovrsnim podacima koji se odnose na doseljenike iz drugih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti, primjetna je znatna podudarnost. Naime, prateći intenzitet migracija s ovih područja na zapadnojadransku obalu (poglavito u Mletke), primjećujemo da je doba najjačih migracija omeđeno unutar relativno dugog razdoblja od 1450. do 1600. godine.¹⁶ Razlozi pojačanom iseljavanju s tih prostora objašnjivi su tadašnjom političko-ratnom situacijom koju označavaju stalni i po neke krajeve sudbonosni osmanlijski osvajački pohodi. Iz krajeva pod neposrednom osmanlijskom vlašću, kao i onih koja su izložena stalnim ratnim prodorima i pustošenjima, brojno stanovništvo iseljava u udaljenije, za njihovu egzistenciju sigurnije i zaštićene krajeve. Čitav prostor zapadne obale Jadrana, pri čemu će vrlo zapaženu ulogu imati područja talijanskih pokrajina Marke, Apulija, Abruzzi i Veneto (sa svojim glavnim gradom), tada postaju žarišta prema kojima se upućuju deseci tisuća izbjeglica i prognanika kako sa susjedne obale Jadrana, tako i sa šireg zaleđa europskoga jugoistoka. Kada je riječ o useljenicima za koje se u izvorima izrijeком bilježi da potječu iz Ugarske, tada je potrebno još jednom naglasiti da se u sastavu onovremenog Ugarsko-hrvatskog kraljevstva nalazila i Slavonija, tada ugrožena i kroz promatrano razdoblje najvećim dijelom zaposjednuta od strane osmanlijskog osvajača. Isto tako, ugarsko državno područje tada zahvaća i prostor Erdelja, tada također neposredno izvrnutog osmanlijskim prodorima. Izraziti porast

¹⁶ Čoralić 2001, 81-83.

useljavanja žitelja “de partibus Ungarie” u grad na lagunama stoga se, možemo pretpostaviti, najvjerojatnije odnosi na rubne, južne i jugoistočne dijelove Ugarskog kraljevstva, u kojima su se posljedice osmanlijskih prodora najizravnije osjećale i koja su uslijed ratnih razaranja doživljavala korjenite demografske preobrazbe.

Obrtnici, trgovci, liječnici, umjetnici - zanimanja useljenika

Zanimanja useljenika sljedeći su, također ne manje važan podatak, koji u spisima najčešće nalazimo zabilježen uz prezime odnosno oznaku zemlje iz koje doseljenik potječe. Istraživanje provedeno prema uzorku oporučnih spisa (*vidi*: prilog III) zorno pokazuje kako su učestalošću spominjanja najzastupljenije obrtničke djelatnosti (37 posto). Poglavitito je riječ o uobičajenim, za brojne useljenike podrijetlom sa šireg prostora istočnog Jadrana i unutrašnjosti, najčešće spominjanim zanimanjima tekstilnog (suknari, tkalci, krojači¹⁷) i građevinsko-tesarskog (drvodjelci¹⁸) obilježja.

Trgovačko-prometno poslovanje zemalja susjedne jadranske obale s Mlecima bilo je tijekom svih stoljeća razvijeno te su trgovci iz najrazličitijih dijelova Ugarskog kraljevstva često spominjani poduzetnici čiji poslovi, uz ostale gradove zapadnojadranske obale i Sredozemlja, uključuju i stalne i opsegom poslovanja raznovrsne veze s gradom na lagunama. Kada je, međutim, riječ o ugarskim trgovcima stalno nastanjenim u Mlecima (postotni udio trgovaca u ukupnoj strukturi zanimanja ovih useljenika iznosi 23 posto), možemo, zbirno promatrajući društvenu strukturu i gospodarske mogućnosti trgovaca iz nemletačkih područja, primjetiti da se prije svega radi o srednjem i sitnom sloju poduzetnika. Gotovo uvijek je riječ o trgovcima skromnog kapitala i ograničenih poslovnih veza i mogućnosti. Mjesto njihovog stalnog boravka isključivo je grad u koji su se doselili, a poslovanje im je pretežito ograničeno na (pre)prodaju vlastitih ili otkupljenih proizvoda. U izvorima se njihovo poslovanje označava trgovinom “na sitno”, katkada uz isticanje vrste proizvoda čijim se trgovanjem bave ovi skromni poduzetnici (npr. trgovci voćem - *frutarioli* i sl.).¹⁹

¹⁷ Petrus condam Iohannis Ungaris texarius pannorum (Archivio di Stato di Venezia /dalje: ASV/, Notarile testamenti /dalje: NT/, b. 272, br. 587, 27. IV. 1502); Pietro Ongaro sartor (ASV, NT, b. 224, br. 1531, 19. X. 1528); Francesco Ongarin telariol (ASV, NT, b. 842, br. 505, 29. VII. 1588).

¹⁸ Ana relicta condam magistro Martino de Ongaria marangoni (ASV, NT, b. 958, br. 39, 10. VII. 1497); Georgius condam Ladislavi de Ungheria ligator in fontico Theuthonicorum (b. 360, br. 18, 11. IV. 1474).

¹⁹ Battista Ongaretto condam Santo frutariol (ASV, NT, b. 437, br. 83, 16. VI. 1686); Nicolò condam Paolo Ongaretto frutariol (ASV, NT, b. 962, br. 355, 23. XII. 1610). Anzolo Ongaro spominje se kao trgovac-sitničar (marzer/marcer). Kao i drugi mletački trgovci (ili obrtnici) djeluje pod vlastitim zaštitnim znakom svoje djelatnosti (firma) *al Insegna delle Tre corone* (ASV, NT, b. 332, br. 11, 17. X. 1636). Isti se spominje i u popisu mletačkih trgovaca koji za obavljanje svoje djelatnosti plaćaju državnoj upravi određenu novčanu svotu (ASV, Arti, Arte dei marzeri, b. 397, anno 1612).

Jednakim postotnim omjerom (s po 10 posto u ukupnom omjeru strukture zanimanja ugarskih useljenika) spominju se mletački žitelji “de partibus Ungarie” koji su uključeni u neke specifične oblike uslužnih (poluobrtničkih) djelatnosti (mlinari, kuhari)²⁰, kao i obnašatelji vojnih službi i duhovnih zvanja. Kada je riječ o useljenicima zabilježenim u vojnoj službi, primjećujemo da je riječ o relativno često spominjanom zanimanju topnika (*bombardiere*), djelatnom u nekoj od tamošnjih mletačkih vojnih postrojbi, ali i o vrlo rijetko zabilježenoj (kada je riječ o useljenicima s istočnojadranske obale) službi vojnog opskrbnika, u konkretnom slučaju privremeno smještenog u mletačkom vojnom uporištu u Padovi.²¹

Kao i prethodne skupine zanimanja, duhovne osobe podrijetlom iz Ugarske nevelika su skupina u sveukupnom omjeru doseljenika s ovih prostora u Mlecima. Prije svega je riječ o svećenicima, župnicima tamošnjih crkava, koji veći dio svog života provode stalno nastanjeni u gradu na lagunama²². U ovoj skupini iznimno susrećemo visoke crkvene dužnosnike, boravak kojih je u Mlecima najčešće samo privremen. Primjer jedne takve istaknute crkvene osobe ugarskog podrijetla, koju je smrt zatekla upravo u gradu na lagunama, odnosi se na apostolskog protonotara i padovanskog kanonika po imenu Belatius²³. Naposljetku, među duhovne osobe možemo svrstati i pripadnice trećoretkinja Sv. Franje (picokare) kojima su pripadale žene, pristupajući tom laičkom redu najčešće u vrijeme svoga udovištva²⁴.

Pomorska zanimanja najrazličitijih specifikacija (kapetani, paruni brodova, mornari, veslači, brodari i sl.) uglavnom su obilježja useljenika podrijetlom s obalno-otočnih dijelova istočnojadranske obale (Dalmacija, Istra, Boka). Useljenici podrijetlom iz unutrašnjosti, posebice iz Ugarsko-hrvatskoga kraljevstva, u ovim se zanimanjima spominju tek pokojim pojedinačnim primjerom (postotno njihov udio iznosi 5 posto)²⁵. Naposljetku, na zanimanja umjetničkog obilježja (npr. zlatarstvo), iskazana raščlambom oporučnih spisa, otpada skromnih 5 posto ugarskih iseljenika.²⁶ Uvidom u literaturu (poglavito istraživanja B. Imhaus) saznajemo i za nazočnost useljenika “de Ungaria” i u nekim društveno cijenjenim zanimanjima (npr. kirurzi odnosno

²⁰ Iohannes Ungari choquo (ASV, NT, b. 1136, br. 137, 17. VII. 1468); Steffano Ongaro molinario (ASV, NT, b. 911, br. 569, 17. III. 1460).

²¹ Nicolò Ongaro bombardier (ASV, NT, b. 1084, br. 116, 23. V. 1508); Anzola relicta Piero Ongaro provisionado a la camera di Padua (ASV, NT, b. 653, br. 58, 3. X. 1545).

²² Jacopo de Hungaria prete in ecclesia S. Moisè (ASV, NT, NT, b. 478, br. 286, 2. XII. 1568).

²³ Belatius de Ungaria protonotarius apostolicus nec non canonicum Patavini in presentium in Venetiis (ASV, NT, b. 131, br. 108, 10. II. 1520).

²⁴ Sorore Anna de partibus Ungarie (ASV, NT, b. 958, br. 197, 23. II. 1507).

²⁵ Georgius Ungarus marinarus, 1464. god. (B. Imhaus, nav. dj., 558); Helena Schiavona relicta condam Zorzi Ongaro barcarol (ASV, NT, b. 616, br. 143, 24. V. 1574).

²⁶ Primjerice: magister Antonius Ongarus aurifex (ASV, NT, b. 829, br. 10, 15. VII. 1475).

liječnici)²⁷. Jednako tako, a o tome će više riječi biti u zasebnom poglavlju, ugarski doseljenici zapaženi su i kao djelatnici u proizvodnji stakla na otoku Muranu.

Sveukupno promatrajući razdiobu useljenika s ugarskog državnog područja prema njihovom profesionalnom djelovanju, zapažamo veliku podudarnost s hrvatskom useljeničkom skupinom. Posebno je to izraženo u skupini obrtničkih i trgovačkih zanimanja, učestalo prisutnih u strukturi useljenika sa šireg prostora istočnojadranske obale. Uključenost ugarskih useljenika u duhovna zvanja i crkvene službe, vojne postrojbe te zanimanja umjetničkog obilježja, također postotno odgovaraju ukupnoj strukturi zanimanja hrvatskih useljenika u gradu na lagunama. Jedino zanimanje u kojemu je zabilježen mali postotni udio mletačkih žitelja ugarskoga podrijetla odnosi se na pomorstvo što je – s obzirom na nemaritimno obilježje njihova zavičaja – sasvim logična i očekivana činjenica.

U gradu i na otocima - mjesta stanovanja useljenika

Podatak koji nam je također važan za istraživanje nazočnosti i uklapanja useljenika u novu sredinu odnosi se na mjesta njihova svakodnevnog obitavanja i djelovanja. U mletačkim se vrelima mjesto stanovanja označava bilježenjem župe (*confinio, contrada*) unutar jednog od šest gradskih predjela (*sestiere*). Podaci koje u izvorima susrećemo za ugarske useljenike kazuju da je većina obitavala unutar tri gradska predjela (*vidi*: prilog IV): središnjem S. Marco (24 posto ugarskih useljenika), istočnom Castellu (27 posto) i sjevernom Cannaregiu (27 posto). Ukoliko to usporedimo s istovrsnim podacima koji se odnose na useljenike iz drugih dijelova istočnojadranske obale, zapažamo očitu podudarnost. U svim slučajevima primjetna je grupiranost doseljenika u istim gradskim predjelima, te - unutar samih predjela - u točno određenim župama. Tako je, primjerice, u predjelu S. Marco najčešće spominjano mjesto obitavanja useljenika s ugarskih prostora župa S. Moise²⁸. Unutar istog predjela učestalije se spominje još i župa S. Maria Zobenigo (o del Giglio)²⁹, dočim su druge župe (npr. župe S. Angelo, S. Vitale) zabilježene rjeđe³⁰. Kada je riječ o predjelu Castello, tijekom svih prošlih stoljeća sre-

²⁷ Primjerice: magister Nicolaus de Ungaria, chirurgus (1431). Vidi: B. Imhaus, nav. dj., 556.

²⁸ Isabeta d'Ungheria de contrada S. Moise (ASV, NT, b. 911, br. 190, 2. III. 1473); Belatus de Ungaria... in confinio S. Moysi (ASV, NT, b. 131, br. 108, 10. II. 1520); Ana olim filia condam Blasii de partibus Ungarie de confinio S. Moysi (ASV, NT, b. 958, br. 13, 23. II. 1507).

²⁹ Primjerice: Martino Ungaro de confinio S. Maria Iubenigho (ASV, NT, b. 50, br. 8, 23. II. 1494); Steffanus dictus Ungarus de confinio S. Maria Jubanico (ASV, NT, b. 337, br. 23, 10. VI. 1439).

³⁰ Primjerice: Petrus condam Iohannis Ungaris de confinio S. Angeli (ASV, NT, b. 272, br. 587, 27. IV. 1502); Stephanus de Ungeria filio ser Simonis de confinio S. Viti (ASV, NT, b. 369, br. 146, 3. X. 1423).

dišnjoj zoni obitavanja useljenika s hrvatskih prostora, primjetno je da se učestalošću spominjanja ugarskih doseljenika posebno ne izdvaja nijedna župa (izrijekom se spominju župe S. Pietro di Castello, S. Marina, S. Trinità, S. Severo, S. Giovanni Novo i S. Provolo³¹).

Jednakim postotnim omjerom kao i u primjeru Castella, ugarski su useljenici zabilježeni i kao žitelji župa diljem predjela Cannaregio. Brojem ondje zapisanih useljenika prednjače župe S. Felice i S. Marcuola, dočim se župe S. Canciano, S. Marciliano i S. Sofia spominju u manjem broju primjera.³²

U odnosu na prethodna tri spomenuta predjela, ugarski useljenici zabilježeni su u drugim "šestinama" grada znatno manje. Nešto većim brojem primjera ipak odskaače predjel Dorsoduro (15 posto)³³, dočim se u predjelu S. Croce zabilježeno tek 5 posto useljenika iz ugarskih krajeva³⁴. U predjelu S. Polo – mjestu u kojemu je spomen useljenika s istočnojadranske obale u svim stoljećima bio rijedak – vrela korištena u ovoj raščlambi nisu zabilježila niti jedan primjer. Naposljetku, ugarske useljenike izvori bilježe kao staklarske djelatnike na Muranu, ali i na od grada prilično udaljenom otoku Chioggia (5 posto).³⁵

³¹ Anastasia relicta Antonii de Ungaria de confinio S. Trinitatis (ASV, NT, b. 1195, br. 3, 22. VI. 1439); Iohannes Ongaro de confinio S. Severi (ASV, NT, b. 742, br. 48, 11. I. 1507); Antonio Ongaro de confinio S. Iohannes Novi (ASV, NT, b. 829, br. 10, 15. VII. 1475); Georgius condam Ladislavi de Ungheria de confinio S. Marina (ASV, NT, b. 360, br. 18, 11. IV. 1474); Francesco Ongarin de contrada S. Provolo (ASV, NT, b. 842, br. 505, 29. VII. 1588); Iohannes de Ungaro de confinio S. Petri de Castello (ASV, NT, b. 576, br. 315, 29. V. 1449).

³² Primjerice: Franceschina relicta Nicolò Ongaretto de contrada S. Marcuola (ASV, NT, b. 961, br. 189, 1. VII. 1613); Nicolò condam Paolo Ongaretto de contrada S. Marcuola (ASV, NT, b. 962, br. 355, 23. XII. 1610); Battista de Antonio Ongaro de contrada S. Marcilian (ASV, NT, b. 507, br. 7, 26. III. 1525); Isabeta Ungara de confinio S. Sofia (ASV, NT, b. 875, br. 90, 16. I. 1498); Maria relicta Georgii Ungari de confinio S. Canciani (ASV, NT, b. 870, br. 316, 8. V. 1464); Helena Schiavona relicta condam Zorzi Ongaro de contrada S. Felise (ASV, NT, b. 616, br. 143, 24. V. 1574); Iohannes Ongaro de confinio S. Felicis (ASV, NT, b. 1136, br. 114, 4. VI. 1470).

³³ Anzola relicta Piero Ongaro del confinio S. Barnaba (ASV, NT, b. 653, br. 58, 3. X. 1545); Battista Ongaretto condam Santo de contrada S. Trovaso (ASV, NT, b. 437, br. 83, 16. VI. 1686); Betta fu fia condam Paolo Ongaro de contrada S. Pantaleon (ASV, NT, b. 961, br. 167, 26. II. 1583); Cypriana condam Iohannis zagi de partibus Ungarie de confinio S. Gregorii (ASV, NT, b. 958, br. 191, 5. VI. 1512); Luca Ongaro, habita a S. Pantaleon / Corte del Bezzo (ASV, X Savi sopra alle Decime in Rialto. Catastico di Venezia, b. 424, fasc. 10, sestiere Dorsoduro, estimo 1661).

³⁴ Ana fu condam Nicolò de Ungheria della contrada S. Cassan (ASV, NT, b. 124, br. 70, 6. VI. 1553); Cristina condam Piero de Ongaria de S. Lucia (ASV, NT, b. 47, br. 165, 8. III. 1595).

³⁵ Marina filia condam Iohannis Fort Ongaro (ASV, NT, b. 1348, reg. I, br. 60, 21. VIII. 1511).

Sveukupno promatrajući raspoložive podatke, možemo primijetiti da je razdioba ugarskih useljenika prema mjestu stanovanja u velikoj mjeri podudarajuća s ostalim hrvatskim useljenicima. Posebice se to odnosi na predjela Castello i S. Marco, u prošlosti najčešćim odredištima stanovanja i obavljanja profesionalne djelatnosti istočnojadranskih useljenika. U slučaju ugarskih useljenika primjetna je i velika zastupljenost predjela Cannaregio, dočim je – kao i u primjeru drugih useljeničkih skupina – obitavanje u župama predjela S. Croce i S. Polo vrlo rijetko. Kao zanimljivost potrebno je spomenuti i izrazitu prevagu predjela “s gornje strane” Canala Grande (S. Marco, Castello, Cannaregio) u ukupnoj strukturi njihova mjesta stanovanja. Tri preostala predjela, smještena “s donje strane” Canala Grande (Dorsoduro, S. Croce, S. Polo), u vrelima se spominju znatno rjeđe. Sve navedene činjenice, uzimajući u obzir posebnosti i različitosti, upućuju na brojna dodirna obilježja između useljenika “de partibus Ungarie” i ostalih useljeničkih skupina s istočnojadranske obale.

Gospodarske mogućnosti useljenika

Jedna od nezaobilaznih sastavnica u sklopu istraživanja i raščlambe prilagodbe, djelovanja i svakodnevnog života useljenika odnosi se na njihov imovni status, gospodarske mogućnosti i kulturu stanovanja te zadovoljavanja svih, prosječnom čovjeku prošlih vremena uobičajenih životnih potreba. Izvori koji nam pružaju podatke o toj problematici prvenstveno su oporuke i njima katkada pridruženi inventari oporučiteljevih dobara. Analizirajući sadržaje oporuka ugarskih useljenika zapažamo da se oni, sukladno najvećem broju pripadnika useljeničkih zajednica u gradu na lagunama, mogu svrstati u sloj gradskih pučana srednjeg i nižeg društvenog i imovnog statusa. U poglavlju o zanimanjima useljenika ukazano je kako je najveći broj bio uključen u tradicionalna, brojnošću najzastupljenija i svakom gradu uvijek prijeko potrebna zanimanja obrtničkog i sitnotrgovačkog karaktera. Većina tih doseljenika svoje je gospodarsko djelovanje uglavnom usmjeravala na suženo, uloženim kapitalom ograničeno i skromno poslovanje. Novčana dobit stečena proizvodnjom i (pre)prodajom “na sitno” nije mogla takvim trgovcima-sitničarima ili obrtnicima pribaviti znatan kapital koji bi se s vremenom mogao uložiti u druge i zahtjevnije poslovne pothvate. Oporuke ugarskih useljenika stoga uglavnom spominju skromnu imovinu oporučitelja, novčane svote kojima se raspolaze često su izrazito male, a podatci o nekretninama i drugim vrstama posjeda ograničeni su samo na nekoliko pojedinačnih primjera. Tako, primjerice, Battista Ongaretto, po zanimanju trgovac-sitničar i vlasnik trgovine koja je nabavljala i prodavala voće i povrće na nekom od trgova župe S. Trovaso, spominje vlastitu radnju (*bottega*), kao i brodić (*bat-tello*) koji je, kao i većina mletačkih sitničara, posjedovao radi nabavljanja i dovoza potrebne robe mletačkim kanalima³⁶. Vlastitu kuću, dio koje služi za

³⁶ ASV, NT, b. 437, br. 83, 16. VI. 1686.

najam podstanarima (ponajviše doseljenicima), posjeduje u župi S. Maria del Zobenigo u središnjem predjelu S. Marco, Marina, udovica Jurja iz Ugarske. U kući se kao podstanar nalazi Luka Teodorov iz bokeljskog grada Kotor³⁷. Kada je riječ o novčarskom poslovanju ugarskih doseljenika, zapažamo vrlo rijetku zastupljenost te vrste poslovanja. Iznimku predstavlja Helena, udovica Jurja Ongara, koja, iako nedovoljno precizno, spominje kreditne poslove s nekoliko plemkinja iz istaknute mletačke obitelji Memo (s Viennom, udovicom Marcantona Memo i s Chiaretom, udovicom Lorenza Memo)³⁸. Nešto većom novčanom svotom raspolaže Franceschina, udovica Nikole Ongaretta, koja u oporuci spominje iznos od sto dukata, pohranjen u mletačkoj zalagao-nici (*Zeccha, Ceccha*). Cjelokupnu svotu dariva oporučnim legatom svojoj unuci i imenjakinji Franceschini³⁹. Naposljetku, kao ilustraciju imovnih mogućnosti ugarskih useljenika, možemo spomenuti visinu miraza Bete, kćeri pokojnoga Pavla Ungara, supruge brodarara Santa Franjinog. Betin miraz izražen u novčanoj protuvrijednosti iznosi ukupno 90 dukata, što je približno prosječan miraz najvećeg broja žitelja Mletaka odnosno pripadnika srednjeg sloja gradskih pučana, u koje možemo ubrojiti i najveći broj hrvatskih pre-kojadranskih useljenika⁴⁰.

Iz svakodnevnog života: obitelj, prijatelji, susjedi i znanci

Život useljenika u novoj sredini najvećim su dijelom činili brojni susreti i veze zasnovane na privatnosti svakodnevnog obiteljskog života, istovjetnosti zanimanja, mjesta stanovanja, okupljanja i druženja. Vlastita obitelj i rodbina koja se nalazi u Mlecima, prijatelji stečeni poslovnim vezama i osjećajem jedinstvene domovinske pripadnosti, poslovni sudrugovi manje ili više značajni za djelovanje i svakodnevnu egzistenciju doseljenika, osnovni su krugovi unutar kojih se odvija i traje životno svakodnevlje svakog useljenika.

Doseljenici su u Mletke katkada dolazili s obiteljima zasnovanim još u domovini, te su u novoj sredini, pored svih promjena koje je ona donosila, u privatnom životu nastavljali živjeti kao i ranije. Mnogo veći broj useljenika dolazio je pojedinačno ili je svoju obitelj ostavljao u domovini, obvezujući se na taj način na što skoriji povratak. Za nas su zasigurno najzanimljiviji useljenici koji u Mletke dovode ili ondje zasnivaju obitelj koja će predstavljati prvi i osnovni krug njihova svakidašnjeg privatnog života. Iako dokumenti ne sadrže redovito podatak o mjestu podrijetla supruga ili supružnice useljenice/ka, već je i na manjem broju uzoraka vidljivo da su brakovi često sklapani s osobama podrijetlom s istočnojadranskog prostora.

³⁷ ASV, NT, b. 271, br. 450, 11. XI. 1526.

³⁸ ASV, NT, b. 616, br. 143, 24. V. 1574.

³⁹ Lasso Franceschina mia nezza fia de mia fia Betta ducati 100 posti in ceccha (ASV, NT, b. 961, br. 189, 1. VII. 1613).

⁴⁰ ASV, NT, b. 961, br. 167, 26. II. 1583.

Tako se u primjerima ugarskih doseljenika kao mjesto podrijetla supružnika spominju gradovi Split i Bar te, u jednom slučaju, neodređena oznaka "de Schiavonia"⁴¹. Ovi nam podaci kazuju da se u primjeru useljenika koji se krije pod ugarskom oznakom možda zapravo krije osoba hrvatske etničke pripadnosti.

Raščlambom većeg broja uzoraka oporuka ugarskih useljenika u razdoblju od XV. do XVII. stoljeća moguće je saznati i nešto više podataka o strukturi pojedinih obitelji, njihovoj brojnosti i potomstvu. Praćenje obitelji ugarskih useljenika pri tome najčešće zadire do u drugo pokoljenje, čiji se članovi, kako to većina izvora kazuje, s vremenom asimiliraju u novu sredinu, te u izvorima uz njihova imena ne zatičemo pridjevak "Ungaro", "de Ungaria" i slično. Oporuke pokazuju i jednu, tada vrlo uobičajenu pravilnost, koja u našem istraživanju može poslužiti i kao olakšavajuća odrednica. Naime, uvriježeno je da otac obitelji daje ime svome najstarijem sinu po svom ocu odnosno sinovljevom djedu. U više primjera ugarskih useljenika ovaj se običaj ponavlja, što nam, treba još jednom istaknuti, olakšava utvrđivanje domovinskog identiteta pripadnika trećeg, već gotovo potpuno asimiliranog pokoljenja useljenika⁴². U nekoliko primjera, posebice kada je riječ o supružnicima, bilježimo oporuke obaju članova obitelji. Podaci koje bilježimo u takvim primjerima dragocjeni su, jer je od vremena pisanja oporuke svakog supružnika najčešće prošao određen broj godina te se godine pisanja oporuke uzimaju kao *ante* i *post quem* smrti pojedinih članova istih obitelji⁴³.

Članovi najuže rodbine redovito su osobe u koje oporučitelj ima najviše povjerenja te se njima najčešće povjerava izvršavanje oporučiteljeve posljednje volje. Osim toga, prilikom raspodjele oporučiteljeve imovine, najbližoj rodbini pripada glavnina dobara (pokretnih ili nepokretnih), što se u izvorima navodi uopćenom oznakom kojom se imenuje glavni nasljednik (*herede residuario*)⁴⁴.

⁴¹ Helena Schiavona relicta condam Zorzi Ongaro (ASV, NT, b. 616, br. 143, 24. V. 1574); Maria relicta Georgii Ungari et sposa Damiani de Antibarò (ASV, NT, b. 870, br. 316, 8. V. 1464); Veronica condam ser Luce de Spalato et uxor Nicolai condam ser Martini Ungari (ASV, NT, b. 42, br. 10, 30. VII. 1516).

⁴² Godine 1545. spominju se u oporuci Anzole, udovice Petra iz Ugarske, njihov pokojni sin Petar, te unuci Petar i Polisana (ASV, NT, b. 653, br. 58, 3. X. 1545); Battista Ongaretto sin je pokojnog Santa, a u svojoj oporuci spominje sinove Marka, Lorenza i Santa (ASV, NT, b. 437, br. 83, 16. VI. 1686).

⁴³ Zanimljivo je da se ove oporuke, iako nisu pisane istih godina, redovito nalaze u svežnjevima istoga notara. Takvi primjeri "usporednih oporuka" su: Iohannes Ungaro (ASV, NT, b. 1136, br. 114, 4. VI. 1470) i njegove supruge Marije (ASV, NT, b. 1136, br. 137, 17. VII. 1468); Petrus condam Iohannis Ungaris (ASV, NT, b. 272, br. 587, 27. IV. 1502) i njegove supruge Ane (ASV, NT, b. 270, br. 72, 7. VII. 1505).

⁴⁴ Anzolina uxor Francesco condam Zorzi Ungaro: Il resto de beni lasso al mio marido et solo commissario (ASV, NT, b. 392, br. 89, 7. XII. 1551); Nicolò condam Paolo Ongaretto: Sola commissaria Franceschina mia moglie et padrona di tutto il mio (ASV, NT, b. 962, br. 355, 23. XII. 1610); Belatius de Ungaria: Commissaria madre sua Theodora. Herede residuaria madre Theodora (ASV, NT, b. 131, br. 108, 10. II. 1520); Teodora relicta Martini Ungari: Residuum dimitto Antonio Ungaro filio et Helene filie mee equaliter (ASV, NT, b. 825, br. 241, 21. VIII. 1485); Steffanus Iohannis Ongarus: Residuum bonorum dimitto Iohannis condam Steffani Ongari, padre e commissario meo (ASV, NT, b. 1136, br. 198, 28. XII. 1477).

Slijedeći krug veza i poznanstava ugarskih useljenika u Mlecima su prijateljske veze nastale na osnovi podudarajuće domovinske pripadnosti, sličnog zanimanja, mjesta stanovanja i svakodnevnog okupljanja i druženja. Poput većine useljenika sa suprotne jadranske obale i iz unutrašnjosti, i ova će se skupina došljaka u novoj domovini najviše družiti i različite poslove sklapati upravo sa svojim zemljacima, ali i doseljenicima iz drugih dijelova istočnojadranske obale. Poneki od doseljenika, nemajući u novoj sredini nikoga od obitelji ili bliskije rodbine, upravo će svoje prijatelje, zemljake, susjede i poznanike držati osobama najvećeg povjerenja te im povjeravati izvršenje posljednje volje⁴⁵. Osim kao oporučiteljevi izvršitelji, prijatelji i poznanici se u oporukama ugarskih doseljenika nerijetko spominju i kao svjedoci prilikom njezina potpisivanja. Najčešće je riječ o osobama istovjetnog društvenog staleža, prije svega pučanima srednjih i sitnih imovnih mogućnosti, zaposlenim u nekim od brojnih i društveno manje cijenjenih obrtničkih zanimanja (tkalci, obučari, trgovci-sitničari, mornari)⁴⁶. Prilikom raspodjele oporučiteljeve imovine njima se također ostavlja poneki predmet iz pokretne imovine ili - u slučaju kada oporučitelj nema obitelj ili bližih članova rodbine - njegova cjelokupna imovina⁴⁷. Kada je riječ o mjestima podrijetla doseljenika koji se spominju kao izvršitelji, svjedoci ili obdarenici u oporukama ugarskih doseljenika, spominju se još i pokrajina Kranjska i grad Dubrovnik⁴⁸.

Komunikacija useljenika s ugarskog državnog područja s novomletačkim stanovnicima podrijetlom iz drugih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti primjetna je i kada slijedimo zabilješke sporednih izvora. Naime, u oporukama useljenika iz dalmatinskih i primorskih gradova bilježimo spomen niza doseljenika iz Ugarske. Oporučitelji iz Dalmacije spo-

⁴⁵ Stephanus de Ungheria: Commissario Andrea condam Steffani de Ungheria (ASV, NT, b. 369, br. 146, 3. X. 1423); Isabeta Ungara: Commissario Bernardino pellipario in Riga Giuffa e Clara sua uxore (ASV, NT, b. 875, br. 90, 16. I. 1498); Pietro Ungaro: commissario Piero Pavan sartor (ASV, NT, b. 224, br. 1531, 19. X. 1528).

⁴⁶ Franceschina relicta Nicolò Ongaretto: Testes: Jacomo de Gierolimo Rosa tesor de panni de seda e Zuanantonio Franceschini piater (ASV, NT, b. 961, br. 189, 1. VII. 1613); Hierolima fiola Francesco Ongaro: Testes: Antonio de Bartolomeo venditor de malvaxia e Martin segador (ASV, NT, b. 654, br. 365, 30. XII. 1565); Nicolò condam Paolo Ongaretto: Testes: Polo condam Steffano Rosa teser de panni de seda e Biasio de Giacomo Duseda marcer (ASV, NT, b. 962, br. 355, 23. XII. 1610).

⁴⁷ Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie: Item dimitto Mariete filie condam magistri Georgii de Spalato marangoni domorum mee convicine ducati 50 pro sua maridare (ASV, NT, b. 958, br. 191, 5. VI. 1512); Stephanus de Ungheria: Dimitto Andrea condam Steffani de Ungheria una toga blava e una pelizza (ASV, NT, b. 369, br. 146, 3. X. 1423); Pietro Ungaro: Dimitto compare mio Pavan ducati 10 in robba et denari (ASV, NT, b. 224, br. 1531, 19. X. 1528); Ana olim filia condam Blasij de partibus Ungarie: Residuum bonorum dimitto Catarina Granda Dalmatina (ASV, NT, b. 958, br. 13, 23. II. 1507).

⁴⁸ Petrus Ongarus: Testes: ... e Marinus Andree de Ragusio cavater (ASV, NT, b. 68, br. 268, 7. III. 1489); Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie: Testes: ... et Gerardus de Noris de Carinthia (ASV, NT, b. 958, br. 191, 5. VI. 1512).

minju ih u svojim oporukama najčešće kao svjedoke koji sudjeluju prilikom njezinog sastavljanja i potpisivanja ili, znatno rjeđe, kao osobe od najvećeg povjerenja kojima se stoga povjerava izvršenje posljednje oporučiteljeve želje⁴⁹.

Posebnu skupinu osoba s kojima je dio useljenika živio tijekom svoje prisutnosti u Mlecima, te koji, usprkos nižem društvenom statusu i neimućnosti, čine sastavni dio privatnog života svake takve obitelji, predstavlja kućna posluga (*ancilla, massera, baila, serva*). Posluga se uglavnom javlja uz nešto imućniji i srednje stojeći sloj doseljenika. Gotovo je uvijek riječ o ženama, često također podrijetlom iz sredina bliskih useljeniku u čijoj obitelji žive i djeluju. U oporukama ugarskih doseljenika spomen o kućnoj posluži u njihovim obiteljima bilježimo vrlo rijetko. Njima se, u skladu s onodobnim običajima, ostavlja manja novčana svota (pored plaće koju su stekle višegodišnjim radom) i(li) poneki predmet iz pokretne imovine⁵⁰.

Zbirno promatrajući rezultate istraživanja iznesenog u ovom poglavlju moguće je primijetiti, kao i u prethodnim cjelinama, kako u nizu primjera bilježimo konkretne oblike povezanosti između pripadnika useljenika s ugarskog državnog prostora i članova useljeničkih skupina iz drugih krajeva istočnoga Jadrana. "Mješoviti brakovi", prijateljske i poslovne veze, primjeri zavještanja imovine, imenovanja izvršiteljima oporuka ili svjedočenje pri njezinom sastavljanju, prepuni su konkretnih primjera u kojima se kao sudionici oporuka ugarskih useljenika navode osobe podrijetlom od Hrvatskog primorja do Boke. Iako nam to izvor izravno ne kazuje, možemo pretpostaviti da je upravo u primjerima ovih useljenika podrijetlom iz ugarskog državnog područja, riječ o osobama koje su pripadale slavenskom, prije svega hrvatskom etničkom korpusu.

Crkve, samostani, hospitali, bratovštine, Kristovi siromasi - duhovni život doseljenika i odnos prema vjerskim ustanovama u Mlecima

Gradske župe i njihove crkve, samostani, kapele, hospitali i bratovštine mjesta su s kojima se u svezi odvijao nemali dio životnoga svakodnevlja svakog žitelja grada na lagunama. Krštenja, vjenčanja i pokopi kao nosivi

⁴⁹ Catarina Granda Dalmatina: *Comissarios meos... et sororem Anam de partibus Ungarie* (ASV, NT, b. 958, br. 197, 23. II. 1507); Miliza condam Vietoris Pastrovichi: *Testes: Giacomo fu Iseppo de Ongaria* (ASV, NT, b. 445, br. 175, 12. III. 1522); Piero de Cataro: *Testes: Marcus Ongari* (ASV, NT, b. 826, br. 117, 27. III. 1471); *Benedictus condam Iohannis de Segna: Testes: Nicolò Ongaro* (ASV, NT, b. 1084, br. 116, 23. V. 1508); *Paulus condam Georgii de Tragurio: Testes: Steffano Ongaro* (ASV, NT, b. 911, br. 569, 17. III. 1460).

⁵⁰ *Veronica uxor Nicolai condam Martini Ungari: Item dimitto Marie de Brixia ancille mee unum meum investimentum de sarzia roana et meum vardecuor votus de bianchero* (ASV, NT, b. 42, br. 10, 30. VII. 1516); *Pietro Ongaro: Lucrezia mia massera de Ravena ducati 30* (ASV, NT, b. 224, br. 1531, 19. X. 1528); *Helena Schiavona relicta condam Zorzi Ongaro: Zuana de Ragusa che me governava voglio esser sia sadisfatta della servitù me haverà fatta et de più lasso a essa ducati doi oltre la sua mercede et per caso di Zuana non me servisse alla malattia voglio che essa non habbia essi ducati doi* (ASV, NT, b. 616, br. 143, 24. V. 1574).

događaji u životu svakoga pojedinca, vjerske svetkovine te nazočenje crkvenom bogoslužju, određivali su duhovni obzor i vjerski život mletačkih žitelja. Duhovni život useljenika, bez obzira na zavičajno podrijetlo, nije se pritom bitnije razlikovao od života ostalih sugrađana, te je, kao što ćemo vidjeti, predstavljao nezaobilaznu sastavnicu njihova svakodnevlja. U oporukama ugarskih useljenika podatke o vjerskom životu bilježimo, kako je to i uobičajeno, u dijelu teksta koji govori o mjestu, troškovima i načinu pokopa te u cjelini posvećenoj obdarivanju različitih crkvenih ustanova. Sukladno mjestu stanovanja useljenika s ugarskog državnog prostora, groblja i grobnice koja oporučnom odredbom imenuju mjestima svojega pokopa poglavito se nalaze u župama predjela S. Marco (spominju se crkve S. Felice, S. Moisè, S. Maria della Carità i S. Steffano⁵¹) i Castello (spominju se dominikanske crkve i samostani S. Domenico, SS. Giovanni e Paolo i S. Iseppo te franjevačka crkva S. Francesco della Vigna⁵²). Od crkava i samostana koji se nalaze izvan spomenutih predjela, ugarski useljenici spominju samostane S. Maria del Carmelo (dei Carmini) i S. Maria Servorum⁵³. Kada je riječ o iseljenicima na mletačkom otočju, tamošnje crkve i samostani izrijeком se spominju kao posljednja počivališta ovih oporučitelja.⁵⁴

Uz određivanje mjesta sahrane, većina oporučitelja iskazuje i želju za održavanjem misa zadušnica u crkvi gdje se sahranjuje ili u nekoj crkvi u blizini mjesta stanovanja⁵⁵. Iako taj podatak ne bilježimo redovito, zanimljivo je spomenuti i želju pojedinih oporučitelja da se njihovo tijelo sahrani u habitu nekog od crkvenih redova (najčešće franjevačkom) te da pogrebu nazoče članovi tamošnjeg kaptola i bratovštine kojoj je oporučitelj za svoga života pripadao⁵⁶. U svezi s prethodnim odredbama je i običaj upućivanja jedne ili više

⁵¹ Ana relicta Petri Ungari: Corpo mio ... sia sepolto in S. Stephano (ASV, NT, b. 270, br. 72, 7. VII. 1505); Helena Schiavona relicta Zorzi Ungaro: Item voglio che esso mio commissario me faccia sepelir in una cassa nella chiesa de S. Felise (ASV, NT, b. 616, br. 143, 24. V. 1574); Jacopo de Hungaria: ... sepelire a S. Moyse (ASV, NT, b. 478, br. 286, 2. XII. 1568); Isabeta d'Ungheria: ... sepelire a S. Maria della Carità (ASV, NT, b. 911, br. 190, 2. III. 1473).

⁵² Ana olim filia condam Blasii de partibus Ungarie: ... sepelire in S. Domenico (ASV, NT, b. 958, br. 13, 23. II. 1507); Georgius condam Ladislavi de Ungheria: ... sepelire in scola S. Ursola in S. Iohanne et Paoli (ASV, NT, b. 360, br. 18, 11. IV. 1474); Nicolò condam Paolo Ungaretto: ... sepelire a S. Iseppo (ASV, NT, b. 962, br. 355, 23. XII. 1610); Paola uxor Iohannis Ongari: ... sepelire ad S. Francesco a Vinea (ASV, NT, b. 742, br. 48, 11. I. 1507).

⁵³ Teodora relicta Martini Ungari: ... sepelire in scole S. Maria in ecclesia Carmelitanorum (ASV, NT, b. 825, br. 241, 21. VIII. 1485); Veronica uxor ser Nicolai condam ser Martini Ungari: Tumulari in monasterio S. Maria Servorum in archa (ASV, NT, b. 42, br. 10, 30. VII. 1516).

⁵⁴ Primjerice: Marina filia condam Iohannis Fort Ongaro: Tumulari volo in ecclesia fratris S. Francisci de Clodia (ASV, NT, b. 1348, reg. I, br. 60, 21. VIII. 1511).

⁵⁵ Maria relicta Georgii Ungari: Celebrare messe S. Gregorii. Item messe super altare S. Maria Grazia in ecclesia S. Maria Nova (ASV, NT, b. 870, br. 316, 8. V. 1464).

⁵⁶ Nicolò condam Paolo Ongaretto: ... sepelire... vestito de fratre de terzio ordinis con il capitolo di contrada (ASV, NT, b. 962, br. 355, 23. XII.1610); Pietro Ongaro: Corpo sia accompagnato dalla scuola S. Sacramento e della Misericordia e di sartori per cui dimitto ducati doi (ASV, NT, b. 224, br. 1531, 19. X. 1528).

bliskih i pouzdanih osoba u neko poznatije hodočasničko odredište, a u kojemu se na dan sveca zaštitnika kojemu je crkva posvećena ili tijekom Korizme podjeljivao opći oprost svim nazočnim hodočasnicima. U Mlecima su to redovito četiri tradicionalna i svima lako dostupna hodočasnička mjesta: crkve S. Trinita, S. Laurentio, S. Croce i S. Pietro di Castello, pri čemu u oporukama ugarskih useljenika zatječemo spomen samo posljednje dvije⁵⁷.

Osim navedenih mletačkih crkava, u oporukama ugarskih doseljenika bilježimo i odredbu da se nakon njihove smrti "za spas duše" hodočasti u glavovita talijanska svetišta u Loretu, Asizu i Rimu⁵⁸.

Neizbježno prisutne u različitim oblicima svakodnevlja, crkvene ustanove vanjski su okvir duhovnog obzorja, vjerskog odgoja i uopće religioznosti svakog stanovnika. Obraćanje crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima putem podjeljivanja legata uobičajen je čin kojime se vjernik prošlih stoljeća iskupljivao pred Bogom. Stoga su dijelovi oporuke u kojima darovatelj ostavlja dio svoje imovine značajan izvor kako za poznavanje duhovnog života i religioznosti, tako i materijalnih mogućnosti i društvenog statusa oporučitelja.

Crkve i samostani najčešće su prva i najviše obdarivana skupina vjerskih ustanova u legatima oporučitelja. U oporukama ugarskih useljenika obdarivanje mletačkih crkava nije često zabilježeno, a prednjače crkve smještene u neposrednoj blizini oporučiteljeva obitavanja (osobito u predjelu S. Marco)⁵⁹. Kao i crkve, tako se i bratovštine obdarene legatima ugarskih useljenika ponajviše nalaze u središnjem gradskom predjelu. Te su bratovštine redovito smještene u crkvama koje oporučitelji odabiru za svoje posljednje počivalište ili u kojima se za iskupljenje pokojnikove duše služe svete mise⁶⁰.

U sklopu promatranja duhovnog života ugarskih useljenika potrebno je spomenuti i njihov odnos prema tamošnjoj hrvatskoj bratovštini Sv. Jurja i Tripuna. Osnovana 1451. godine kao mjesto okupljanja i druženja useljenika

⁵⁷ Veronica uxor ser Nicolai condam ser Martini Ungari: Item dimitto Marie nepti mee uxori ser Francisci de Brixia murarii unum meum bochasinum et libras tres parvorum cum hoc conditione que debeo ire ad S. Crucem pro anima mea (ASV, NT, b. 42, br. 10, 30. VII. 1516); Iohannes Ongaro: Volo mittiere S. Petrum de Castello unam bonam personam pro anima mea (ASV, NT, b. 1136, br. 114, 4. VI. 1470).

⁵⁸ Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie: ... mitatur Romam et Asisi (ASV, NT, b. 958, br. 191, 5. VI. 1512); Steffanus Iohannis Ongarus: ... mittere una persona a S. Maria de Loreto. Item dimitto ducati tre pro fabrica ecclesie S. Maria de Loreto (ASV, NT, b. 1136, br. 198, 28. XII. 1477).

⁵⁹ Stephanus de Ungeria filio ser Simonis: Dimitto libre 4 ecclesie S. Viti pro messas (ASV, NT, b. 369, br. 146, 3. X. 1423); Jacopo de Hungaria: Lasso alla fabrica S. Moisè ducati 15. Lasso capitolo chiesa S. Silvestro ducati 4 (ASV, NT, b. 478, br. 286, 2. XII. 1568).

⁶⁰ Georgius condam Ladislavi de Ungheria: Lasso scole S. Leonardi de ecclesia S. Salvador ducato uno (ASV, NT, b. 360, br. 18, 11. IV. 1474); Helena Schiavona relicta Zorzi Ongaro: Item lasso alla scuola del S. Sacramento de S. Felise ducati 10 (ASV, NT, b. 616, br. 143, 24. V. 1574).

s područja mletačkog dominija na istočnom Jadranu, bratovština je tijekom svih stoljeća opstojnosti Prevedre Republike predstavljala značajno mjesto integracije dalmatinskih, ali i useljenika iz drugih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti⁶¹. Raščlambom spisa koji se odnose na povijesni razvoj hrvatske nacionalne udruge primjećujemo da su njezino članstvo – osim najčešće prisutnih Dalmatinaca, Bokelja i Istrana – činili i useljenici iz Bosne, sjeverne Hrvatske (posebice iz Zagreba), ali i iz Ugarske. U oporukama useljenika “de partibus Ungarie” zabilješku o njihovoj povezanosti s hrvatskom bratovštinom nalazimo u dijelu koji se odnosi na sahranu oporučitelja. U dva konkretna primjera bilježimo želju oporučitelja da mjesto njihova pokopa bude crkva sv. Ivana od Hrama ili sv. Ivana Furlanskog (S. Zuane del Tempio ili S. Zuane dei Furlani) u sklopu koje se do 1551. godine (izgradnja zasebnog zdanja) nalazilo sjedište hrvatske bratovštine. U crkvi ivanovaca hrvatski su bratimi, osim svog oltara, raspolagali i grobnicama za pokop svojih preminulih članova⁶².

Osim legata upućenih crkvama, samostanima i bratovštinama, u oporukama ugarskih useljenika često su zapisana i darivanja mletačkih hospitalia – ustanova koje su se osnivale i djelovale pod patronatom mletačke vlasti (*Ius patronato dogale*), crkvenih i samostanskih ustanova, bratovština, ali i uglednih mletačkih patricijskih ili građanskih obitelji. Iako je u gradu Svetoga Marka u prošlosti djelovao velik broj hospitalia različitog podrijetla i patronata, kao i nejednakog trajanja i značaja, u legatima se najčešće spominje i obdaruje nekoliko najpoznatijih (S. Antonin ili Ospedale dei Marinai, Ospedale degli Incurabili, SS. Giovanni e Paolo, S. Maria della Pietà, S. Maria di Nasareth i Zitelte)⁶³. U svezi s darivanjem nabožnih i karitativnih ustanova jesu i legati upravljani siromašnim članovima župe, posebice siročadi i nezbrinutim djevojkama iz siromašnih obitelji. Većina pripadnika te skupine obdarenika u vrelima se spominje zajedničkim nazivljem “paupe-res Christi”, “povere donzelle”, “orfani” i slično. Njima se dariva manji

⁶¹ O osnutku i povijesnom razvoju bratovštine postoji opsežna literatura. Usporedi: G. Perocco, *Carpacio nella Scuola di San Giorgio degli Schiavoni*, Venezia 1964; M. Muraro, *Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Trifone*, Venezia 1967; N. Luković, *Bratovština bokeljskih pomoraca sv. Đorđa i Tripuna u Mlecima*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, sv. VI, Kotor 1957, 33-43; Čoralić 1999; Čoralić 2001, 215-262.

⁶² Blanca relicta Georgii Ungari: Corpus meum volo sepelire in ecclesia S. Iohannis a Templo Venetie (ASV, NT, b. 403, br. 55, 21. VII. 1496); Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie: Corpus meum volo sepelire ad ecclesiam S. Iohannis a Templo cioè in campo santo ipse ecclesie (ASV, NT, b. 958, br. 191, 5. VI. 1512).

⁶³ Anzolina uxor Francesco condam Zorzi Ungaro: Ducati doi alle Zitelle e ducati doi alli Incurabili (ASV, NT, b. 392, br. 89, 7. XII.1551); Beta fu fia condam Paolo Ongaro: Ducati 5 a s. Zuane Polo e alli Incurabili (ASV, NT, b. 961, br. 167, 26. II. 1583); Maria relicta Georgii Ungari: Item dimitto hospedale pietatis ducatum unum (ASV, NT, b. 870, br. 316, 8. V. 1464); Pietro Ongaro: Ducati 10 al hospedale de S. Zuane Polo e ducati 10 alli Incurabili (ASV, NT, b. 224, br. 1531, 19. X. 1528); Steffanus Iohannis Ongarus: Hospedale S. Antonio, S. Nasareth e Pietatis ducatum unum (ASV, NT, b. 1136, br. 198, 28. XII. 1477).

novčani iznos ili, ukoliko oporučitelj nema bližih članova obitelji i rodbine, katkada i sveukupna imovina⁶⁴.

Dio legata upućuje se i osobama koje obnašaju neka od duhovnih zvanja u navedenim crkvenim ustanovama. Uglavnom je riječ o svećenicima župe u kojoj je doseljenik obitavao i koju najčešće odabire za svoje počivalište. Svećenici župnih crkva, redovnici tamošnjih samostana, kao i subraća u laičkom redu Sv. Franje, imenuju se katkada, posebice u nedostatku najbližih članova obitelji i rodbine, izvršiteljima oporučiteljeve posljednje volje⁶⁵. Duhovne osobe nerijetko se spominju i kao svjedoci prilikom sastavljanja i potpisivanja oporuke⁶⁶, a prigodom njihovog darivanja oporučiteljevim imetkom katkada se legat uvjetuje obvezom služenja misa u spomen na pokojnika i njegove pretke.⁶⁷

Prethodni podatci pokazuju kako se vjerski život ugarskih useljenika nije niti u jednoj sastavnici razlikovao od ostalih onovremenih katoličkih žitelja grada na lagunama. Oporučne odredbe u cijelosti nalikuju iskazima i željama zabilježenim u tisućama oporuka drugih stanovnika Mletaka, ali i bilo kojega grada europskog Zapada. Ono što je za naše istraživanje posebno zanimljivo jest odnos useljenika s ugarskog državnog područja spram duhovnih osoba (svećenika, redovnika), koji se u njihovim oporučnim spisima bilježe kao izvršitelji, svjedoci ili obdarenici. Neki od njih, kako izvori posvjedočuju,

⁶⁴ Helena Schiavona relicta Zorzi Ongaro: Il resto de tutti li miei beni lasso a una povera donzella da ben (ASV, NT, b. 616, br. 143, 24. V. 1574); Ana relicta Petri Ungari: Il residuum lasso a una donzella della pietà per il suo maridar (ASV, NT, b. 270, br. 72, 7. VII. 1505); Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie: Residuum bonorum dimitto pro pauperes Christi in S. Danielis (ASV, NT, b. 958, br. 191, 5. VI. 1512); Maria relicta Georgii Ungari: Residuum dimitto inter pauperes Christi (ASV, NT, b. 870, br. 316, 8. V. 1464); Pietro Ongaro: Dimitto ducati 10 alli poveri (ASV, NT, b. 224, br. 1531, 19. X. 1528).

⁶⁵ Ana olim filia condam Blasii de partibus Ungarie: Comissaria Catarina Granda Dalmatina in terzio ordine S. Domenico (ASV, NT, b. 958, br. 13, 23. II. 1507); Blanca relicta Georgii Ungari: Comissaria Helisabetha de Molino abadessa S. Laurentio (ASV, NT, b. 403, br. 55, 21. VII. 1496); Maria relicta Georgii Ungari: Comissario presbitero Coradio de Dulcigno de S. Maria Nova (ASV, NT, b. 870, br. 316, 8. V. 1464).

⁶⁶ Francesco condam Martini sacerdotus S. Antonini e Natalis Boghetich de Drivasto mansionario ecclesie S. Antonini svjedoci su oporuke Blanke udovice Jurja iz Ugarske (ASV, NT, b. 403, br. 55, 21. VII. 1496); Prete Petrus de Baro de S. Viti e Antonio clericus S. Viti svjedoci su Stjepana Šimunovog iz Ugarske (ASV, NT, b. 369, br. 146, 3. X. 1423); Prete Nicolaus de Baro e prete Marcello Stella cappelano S. Zaccaria svjedoci su Doroteje, supruge zlatara Antuna iz Ugarske (ASV, NT, b. 829, br. 10, 15. VII. 1475).

⁶⁷ Blanca relicta Georgii Ungari: Item dimitto reverendi presbitero Petro de Pago de S. Severi confessori meo 1 par lintaminum de 4 tellis ut oret pro anima mea (ASV, NT, b. 403, br. 55, 21. VII. 1496); Mara uxor Iohannis Ungri: Celebrari messe S. Marie e S. Gregorio per Antonium Zio plebanum S. Felici cui dimitto ducati tre (ASV, NT, b. 1136, br. 137, 17. VII. 1468); Veronica uxor ser Nicolai condam ser Marini Ungari: Item dimitto fratri Marco de S. Maria Servorum confessoris meo vocato Cyngiaro ducati tre in celebratione messas B. Verginis Marie et S. Gregorii (ASV, NT, b. 42, br. 10, 30. VII. 1516); Ana relicta Martino de Ongaria: Dimitto ducato uno predicatoris Nicolao in contrada ecclesie S. Iohannis et Paoli (ASV, NT, b. 958, br. 39, 10. VII. 1497).

podrijetlom su s istočnojadranske obale i dio su brojčano snažne zajednice duhovnih osoba sa hrvatskog prostora koja je tijekom prošlosti imala zapaženu ulogu u održanju nacionalne i domovinske svijesti hrvatskoga iseljništva. Podatak da su useljenici "de partibus Ungarie" komunicirali upravo s duhovnim osobama hrvatskoga podrijetla, pruža nam – uz nužne ograde – mogućnost za pretpostavku da je taj dio ugarskog iseljništva pripadao hrvatskom etničkom korpusu. Jednako tako, članstvo u hrvatskoj nacionalnoj udruzi Sv. Jurja i Tripuna, posvjedočeno odabirom mjesta pokopa u crkvi u kojoj se nalazilo sjedište bratovštine, prilog je više potonjoj pretpostavci da se pod imenom ugarskih useljenika kriju i osobe koje su s Hrvatima od Senja do Budve dijelile srodan osjećaj nacionalne i domovinske pripadnosti.

Kratak osvrt na djelovanje nekoliko ugarskih umjetnika u Mlecima

Komunikacija umjetnika i izmjene umjetničkih strujanja između različitih dijelova Europe bile su žive i oblicima umjetničkog kretanja razvijene tijekom cjelokupnog promatranog razdoblja. Tijekom prošlih stoljeća u gradu na lagunama djelovao je, privremeno ili trajno naseljen, niz umjetnika podrijetlom iz različitih dijelova Europe, doprinoseći svojim stvaranjem obogaćivanju mletačke kulturne i umjetničke baštine. Mnogi od njih su se ovdje zadržavali kratko vrijeme, izučavajući umjetničku vještinu u nekoj od tamošnjih "bottega"; dio njih je nakon stjecanja potrebitog znanja otvarao samostalnu radionicu, dočim je najveći broj nakon nekog vremena odlazio u druge gradove. U ovom osvrtu ukratko ću spomenuti, ne težeći cjelovitoj raščlambi, nekoliko umjetnika i majstora "de partibus Ungarie" koji su tijekom prošlosti djelovali u gradu na lagunama, a o čijem životu i stvaranju postoje prethodna saznanja u uradcima povjesničara umjetnosti.

U Muranu - europski glasovitom sjedištu proizvodnje stakla - djelovao je u drugoj polovici XV. stoljeća istaknuti slikar i dekorator gotovih staklenih proizvoda poznat pod imenom Valentino Ungaro (*Valentinus Ungarus, Valentinus pictor*). U sklopu djelovanja vlastite radionice za ukrašavanje staklenih predmeta, Valentin je razvio opsežno i novčanom dobiti unosno poslovanje (pre)prodaje već gotovih i u vlastitoj radionici ukrašenih proizvoda⁶⁸. Za nas je posebno zanimljiv podatak da je u Valentinovoj radionici djelovalo nekoliko učenika – izučavatelja vještine ukrašavanja stakla - koji su potjecali s istočnojadranske obale. Tako je u lipnju 1480. godine Valentin primio na izučavanje vještine dekoratera stakla Ivana iz Nina (*Ioannes de Nona*), koji se obvezao da će kao učenik (*famulus*) provesti u Valentinovoj radionici osam godina. Kako nije ispunio rečenu obvezu, te posao napustio nakon pet

⁶⁸ Godine 1469. Valentin je kupio od Grgura Julijanova, jednog od vlasnika radionice u Muranu, "400 crateras vitreos albos", dok je 1483. godine optužen da nije isplatio cjelokupan iznos za proizvode koje je kupio od staklara Alvisea Trevisana (L. Zecchin, *Vetro e vetrai di Murano*, sv. I, Venezia 1987, 59, 62).

godina, gradska uprava u Muranu pozvala ga je na odgovornost i naredila da se vrati i nastavi započeto naukovanje⁶⁹. Valentinov učenik bio je i Nikola, sin Lovre iz Senja (*Nicholaus de Segna quondam Laurentii*). Vještinu dekoracije stakla započeo je izučavati u lipnju 1482. godine, kada je imao tek 12 godina. Ugovorom se obvezao provesti deset godina na izučavanju vještine, a Valentin je obećao da će, pored obveze da ga nauči oslikavati staklene proizvode, svoga učenika naučiti čitati i pisati⁷⁰. Naposljetku, uz Valentina Ungara, tada zasigurno najglasovitijeg staklara na Muranu ugarskoga podrijetla, na istome je otoku u radionici istaknutog staklara albanskoga podrijetla Marca della Pigna, djelovao kao učenik Nikola iz Ugarske (*Nicolaus Ungarus*). Nikola je radio i kod Markova brata Jakova, a u studenom 1487. godine optužen je zbog nezakonitog iznošenja staklenih proizvoda s Murana u Ugarsku⁷¹.

Malobrojni su podaci o slikarima ugarskog podrijetla koji su dio svojega životnog puta i stvaranja vezali uz Mletke. Jedan od zanimljivih i dragocjenih izvora za poznavanje ove problematike, popis članova bratovštine (*fraglia*) slikara u Mlecima iz XVII. i XVIII. stoljeća, otkriva nam dva malo poznata imena slikara ugarskog podrijetla. Riječ je Paolu Ongarettu, koji se kao član bratovštine spominje 1611. godine, te - gotovo jedno stoljeće kasnije zabilježenom - Tiene Ferdinandu Ongaru, za kojega podatak svjedoči da je oko 1705. godine napustio bratovštinu⁷².

Kada je riječ o graditeljima i kiparima, moguće je izdvojiti dva primjera. U prvom slučaju riječ je o graditelju Bernardinu Ongarinu (umro 1589. godine), koji se spominje kao graditelj zvonika crkve S. Giorgio dei Greci te zvonika uz franjevačku crkvu S. Francesco della Vigna⁷³. Nešto više podataka imamo za ugarskog kipara i klesara Michaela Fabrisa zvanog Ungaro (rođen 1644. godine). Isprva je djelovao u Rimu, da bi kasnije najveći dio svojega života i stvaralačkog rada proveo u Mlecima. Fabris je tvorac kiparskih uradaka u kapeli kardinala Francesca Vendramina u nekadašnjoj (do 1807. godine) mletačkoj katedrali S. Pietro di Castello. Fabrisova kiparska djela izrazito su baroknog obilježja, a prikazuju papu Paola V. kako predaje kardinalsku mitru Francescu Vendraminu. Uz ovaj prikaz, Fabrisu se u istoj kapeli pripisuju i četiri alegorijske figure u niši. Fabris se spominje i među autorima kipova i ornamentalnih ukrasa na portalu glasovite mletačke bazilike

⁶⁹ V. Han, *Slikari iz Dalmacije oslikavaju gotičko i renesansno staklo u Muranu*, Balcanica, god. 13-14, Beograd 1982-1983, 348.

⁷⁰ V. Han, nav. dj., 349; Čoralić 1996, 152-153.

⁷¹ L. Zecchin, nav. dj., 62; Čoralić 1996, 153.

⁷² T. Pignatti, *La fraglia dei pittori di Venezia*, Bollettino dei Musei civici veneziani, annata X, n. 3, Venezia 1965, 32; Čoralić 1996, 153.

⁷³ G. Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*, Trieste 1974, 317, 376; Čoralić 1996, 153.

Madonna della Salute, a njegovo su djelo i buste mletačkih patricija Pietra i Lorenza Morosinija u istoimenoj crkvi na otočiću mletačke lagune S. Clemente⁷⁴.

Zaključak

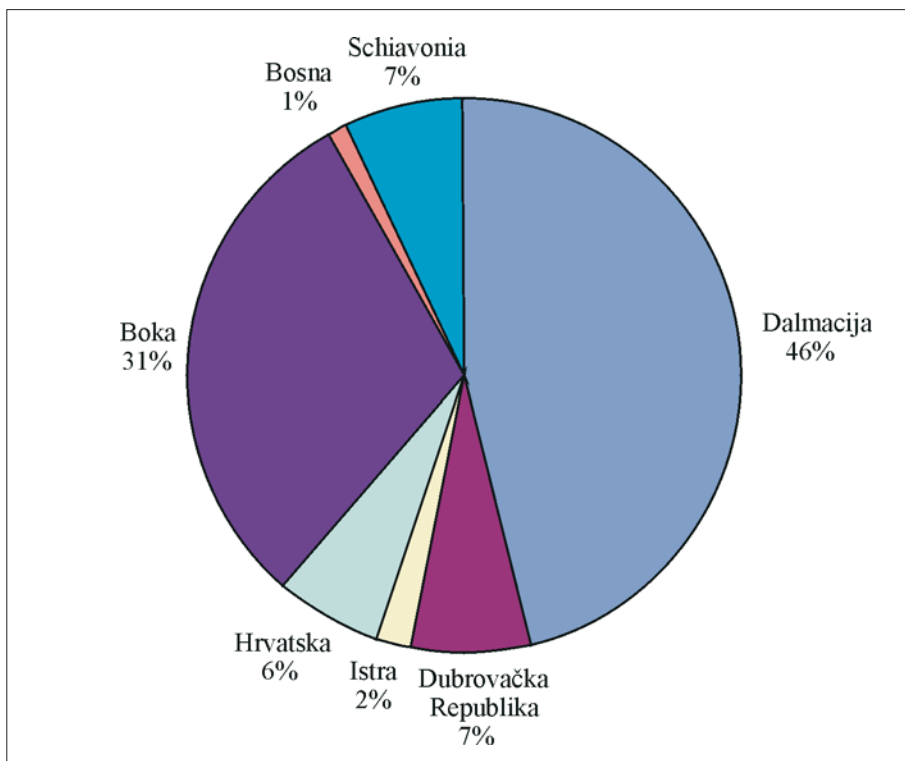
Završavajući, naposljetku, ovaj kratak pregled nazočnosti i djelovanja ugarskih useljenika u Mlecima od XV. do XVII. stoljeća, možemo izdvojiti nekoliko zaključnih misli.

Problematika iseljavanja, nazočnosti i djelovanja useljenika s ugarskog državnog područja u Mlecima pojava je i proces koji je nužno istraživati i raščlanjivati u sklopu složenih i višeslojnim razlozima uvjetovanih gospodarskih, vjerskih, kulturnih i umjetničkih prožimanja i komunikacija između europskih zemalja tijekom dugog niza prošlih stoljeća. Ugarski useljenici, slično onima podrijetlom iz drugih dijelova srednjoeuropskog i istočnojadranskog prostora, spominju se u mletačkim izvorima tijekom svih povijesnih razdoblja, pri čemu je doba najjačeg intenziteta njihova useljavanja od oko 1450. godine do oko sredine XVI. stoljeća. S obzirom na društvenu strukturu i zanimanja useljenika, prednjači sloj srednje i sitno imućnih pučana, najčešće obrtnika i trgovaca-sitničara, čije su imovne mogućnosti skromne, a opseg poslovanja ograničen samo na grad u kojem prebivaju. Raščlamba mjesta obitavanja pokazuje kako je najveći broj useljenika stanovao u središnjem gradskom predjelu S. Marco i istočnom Castellu, što se u cijelosti podudara s istovrsnim podacima drugih nemletačkih nacionalnih zajednica. Svakodnevni život useljenika odvijao se unutar najužih krugova privatnosti (obitelj, najbliži članovi rodbine), pri čemu je važno istaknuti važnost i učestalost prijateljskih veza i poznanstava zasnovanih na načelima pripadnosti istovjetnom društvenom sloju, podudarnosti zanimanja i mjesta stanovanja, susjedskih veza, te - što se u ovom istraživanju posebno željelo naglasiti - osjećaju zajedničke domovinske ili nacionalne pripadnosti (komunikacija s doseljenicima s ugarskih prostora, ali i iz različitih dijelova istočnojadranskog obalnog pojasa i unutrašnjosti). Vjerski život i odnos prema crkvenim ustanovama grada na lagunama također je važan za cjelovito sagledavanje problematike svakodnevlja i prilagodbe doseljenika novoj sredini. U sklopu tog poglavlja pokušala se pokazati, slijedom podataka iz oporuka, bliska povezanost useljenika i njihova svakodnevna upućenost na različite crkvene ustanove smještene u neposrednoj blizini mjesta njihova stanovanja. Naposljetku, tragom istraživanja kulturno-umjetničke povezanosti između Ugarske i Mletaka, bilo je potrebno osvrnuti se ukratko i na nazočnost i djelovanje ugarskih majstora i umjetnika u mletačkoj sredini tijekom promatranog razdoblja.

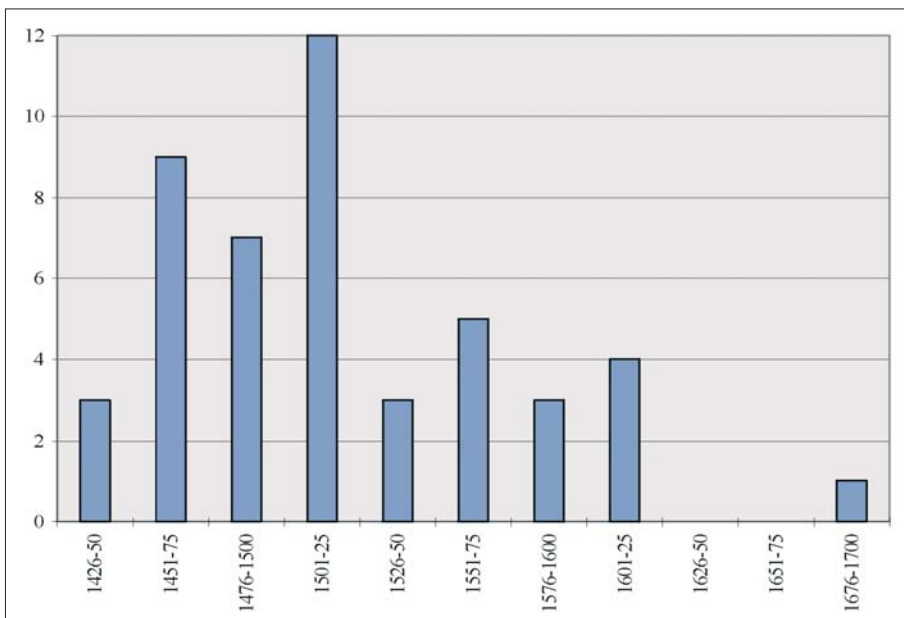
⁷⁴ G. Lorenzetti, nav. dj. 115, 307, 531, 799; Čoralić 1996, 153.

Na kraju rada moguće je istaknuti da je razmatranje ove tematike zahtjevan i višeslojan istraživački problem, koji poradi složenosti definiranja i istraživanja svih sastavnica i oblika nazočnosti različitih useljeničkih skupina u Mlecima, još uvijek ostaje nedovršeno i za nova istraživačka pregnuća otvoreno problematsko pitanje.

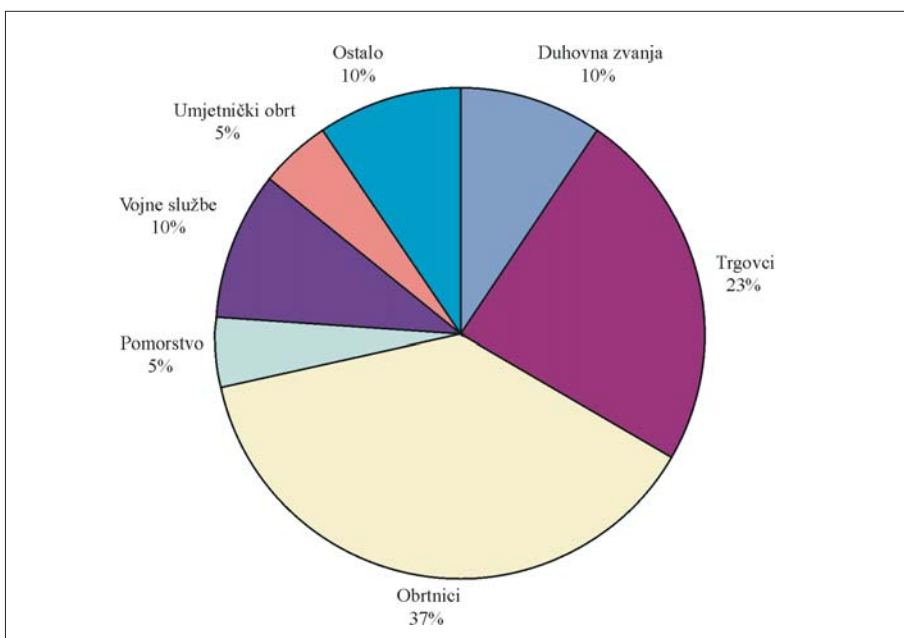
Prilog 1: *Podrijetlo hrvatskih useljenika prema regijama (1310.-1801.)*

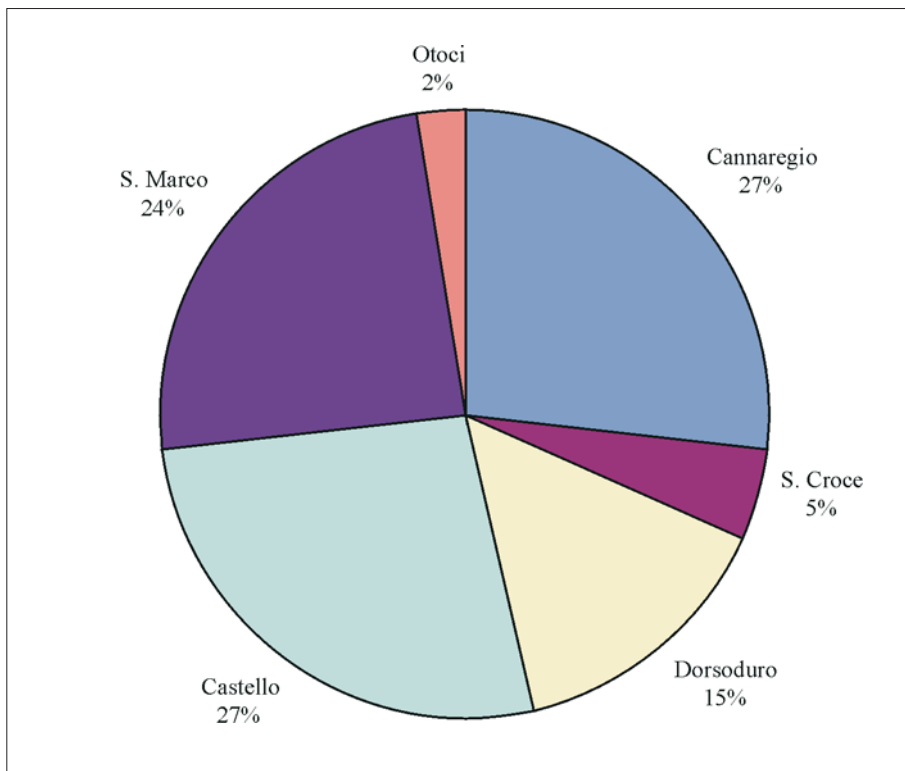

Prilog 2: Učestalost useljavanja s ugarskog područja u Mletke prema godini pisanja oporuke

Prilog 3: Zanimanja ugarskih useljenika

Prilog 4: *Mjesta stanovanja ugarskih useljenika*

Summary

IMMIGRANTS "DE PARTIBUS UNGARIE" AND THEIR RELATIONSHIPS WITH THE CROATIAN COMMUNITY IN VENICE

The presence and activities of immigrants from the Hungarian state territory in Venice in the period from XV to XVII century have been shown in this article on the basis of authentic materials (in particular notarial last wills), which the author obtained from the Venetian State Archives. The frequency of the immigration has been indicated, their profession, places of residence in town districts and parishes of Venice as well as their everyday life in a family circle, among relatives, friends and acquaintances, in particular if this contact was maintained with immigrants from

other Middle European and East Adriatic regions. The author also draws attention to the spiritual life of the Hungarian immigrants and their relationships with Venetian religious institutions and spiritual persons. In the final part of her article, the author points at the presence and work of several Hungarian artists and masters who lived in Venice during the previously mentioned period. On the basis of the actual documented data, in each section of this article the author further attempts to underline various forms of relationships between “de partibus Ungarie” immigrants and immigrants from other parts of the East Adriatic region, particularly the Croatian region. Types of relationships and knowledge shown in this article are diverse, supported by a variety of examples, and thus represent direct evidence demonstrating the fact that among people generally known as immigrants from the Hungarian state territory there must have been a few immigrants of the Croatian ethnic origin.

(Prijevod sažetka: Romana Čačija)

Key words: Venice, Hungary, Slavonia, migrations, testaments, family, religious life.